

Azərbaycanın Kəlbəcər rayonunda yerləşən Dədəvəng (Xudavəng) monastırı Qafqaz Albaniyasının qədim sivilizasiya nümunələrindən biri hesab olunur. Azərbaycan ərazilərinin işğal dövründə erməni qəsbkarları məkrli plan həyata keçiriblər. Övvəllər işğal olunmuş ərazilərdə yerləşən 128 alban kilsəsinin, demək olar ki, hamısı, o cümlədən Kəlbəcərdəki Xudavəng, Laçındakı Ağaoğlan monastırları, Ağdərədəki Gəncəsər məbədi və Xocavənd rayonundakı Amaras kilsəsi erməni qriqorian kilsələrinə çevrilib.

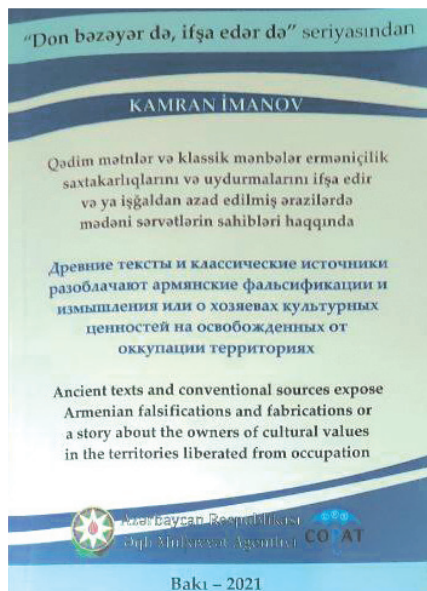
Taleh Ağaverdiyev

1994-cü ildə Dədəvəng (Xudavəng) kompleksi Erməni Apostol Kilsəsinin “Artsax” Yeparxiyasının monastırı elan edilib və ona birinci Qarabağ müharibəsi dövründə dinc azərbaycanlı əhaliyə qarşı vəhşilikləri ilə tanınan “Ovanes ata” (Ter-Ovannes Ovanisyan) rəhbərlik edib. Bu da ermənilərin qədim dini ziyarətçilərə həqiqi münasibətini əyani şəkildə nümayiş etdirir: faktiki olaraq sülhsevər zəvvarların ibadət yeri olan orta əsrlərə aid xristian abidəsinə quduz terrorçu rəhbərlik edirdi.

Lakin Azərbaycanın 44 günlük Vətən müharibəsində qələbəsi təkcə Ermənistanın işğalçılıq siyasətinə deyil, bir sıra erməni miflərinə də son qoydu və bu gün Azərbaycanda yaşayan alban-udi xristian dini icmasının üzvləri yenidən bu qədim ziyarətçiyə ziyarət edə bilər.

Azərbaycan Əqli Mülkiyyət Agentliyinin İdarə Heyətinin sədri Kamran İmanovun “Qədim mətnlər və klassik mənbələr erməniçilik saxtakarlıqlarını və uydurmalarını ifşa edir və ya işğaldan azad edilmiş ərazilərdə mədəni sərvətlərin sahibləri haqqında” kitabında Dədəvəng (Xudavəng) monastr kompleksi ilə bağlı maraqlı məsələlər, faktlar yer alıb.

Bildirilir ki, Dədəvəng (Xudavəng) haqqında ilk fakt Musa Kalankatuklunun 821-822-ci illərin hadisələri ilə bağlı “Alban tarixi”ndən bəlidir. Müəllif erməni dilindən tərcümələri müqayisə edərək qeyd edir ki, bu əsərin Kerop Patkanovun 1861-ci ildə nəşr olunan tərcüməsində monastrın adı “Dato”, Ş.V.Smbatyanın tərcüməsində (1984-cü il) isə “Dadoi vənk” kimi verilir. Bu tarixdən əvvəl

lə dair Dədəvənglə əlaqədar hər hansı bir məlumat qorunub saxlanılmayıb. Lakin monastrın ərazisindəki arxeoloji məlumatlara görə, burada daha erkən dövrlərə, eramızın V-VI əsrlərinə aid tikililər olub. Həmçinin Dədəvəngin XIII əsrin əvvəllərində Alban katolikoslarının iqamətgahı olması barədə məlumatlar da var.

Kamran İmanov bu ərazilərin sakinlərinin kimlərin olduğundan bəhs edir, çünki onun fikrincə, bunu göstərmək fəvqəladə dərəcədə vacibdir. Müəllif qeyd edir ki, Dədəvəngin yerləşdiyi torpaqların sakinləri ilkin olaraq Saklar olmuşlar, çünki antik müəlliflərə görə, monastr Sakasena adlı ərazidə yerləşir. Qeyd olunur ki, Azərbaycanın müasir Kəlbəcər rayonu Si-Sakan (Sünik) ilə Bala-Sakanın (Kiçik Sünik) qovşağında yerləşir. Antik dövrdə bu ərazidə Saklar-Qarqarlar yaşayırdılar və bölgədə köhnə mis və digər mədənlər, eləcə də Qarqarlarla əlaqəli toponimlər vardır.

Strabon və digər antik müəlliflər

Kür-Araz hövzəsini Sakasena, yəni Saklar torpağı, Sak tayfalarının yaşadığı ərazisi adlandırırlar. Musa Xorenlinin kitabında Sak ərazisi Si-Sakan və Bala-Sakan və ya Sünik və Kiçik Sünikə bölünür. Xorenlinin verdiyi məlumata görə, Saklar ərazinin bir hissəsini Sünik adlandırırlar, lakin farslar onu daha dəqiq olaraq Si-Sakan adlandırırlar. Mətnin bu hissəsi insanı düşündürür və üstəlik, Si-Sakan və Sünik adlarının etimologiyasını gizlədir. Qeyd etmək lazımdır ki, orta əsr fars dilində “si” - “üç” rəqəminin ekvivalentidir. Bu halda “Si-Sakan” “Üç sak” kimi izah edilir. Prototürk dilindən “sak” termini isə “ox”, bəzən də “ox ucu” və ya “nizə ucu” kimi tərcümə olunur. Beləliklə,

lə, “Si-Sakan” və ya “Üç Sak”, 12 Oğuz qrupu ittifaqından olan Üç Okun başqa bir adının olduğu ortaya çıxır. Görünür, tarixi Si-Sakan-Sünik heç də təsadüfən 12 vilayətə bölünməmişdir.

Qədim türk dilində “sak” termininin sinonimi də “ok” (ox, oq və oğ modifikasiyaları ilə), eyni zamanda, “soy vahidi” terminidir. Bir çox türk tayfa ittifaqları özlərini bu ifadə ilə adlandırırdılar. Beləliklə, bu terminin mənalarından biri “ox”, digəri isə “soy vahidi” olacaqdır. Bu termindən öz adında istifadə edən türk soy strukturu nümunələrindən misallar gətirək: ON OK (on ox), BOZ OK (sınnmış ox), ÜÇ OK (üç ox) və s.

Fars dilindəki “-an” praforması-

nın cəm şəkilçisi olduğunu nəzərə alsaq, türkcə Si-Sakan daha dəqiq olaraq Üç Oklar kimi, yəni cəm şəklində olacaqdır. Yuxarıda qeyd olunanlara tarixi Sakasenanın şimal hissəsində yerləşən Şəmsvilə (Şəmsə-dil şəklində türk uyğunlaşması) adını da əlavə edək. Bu toponim gürcü dilindən də məhz “Üç Ox” kimi tərcümə olunur. Bu bölgənin adı Anani Shirakatsinin adına yazılan “Erməni coğrafiyası”nda keçir. Tərcüməçi və mətnin şərhçisi Kerop Patkanov erməni salnaməçisi İoan Katolikosu istinad edərək qeyd edir ki, bu toponimin adı “Üç Ox” kimi tərcümə olunur. Şəmsvilə də belədir.